

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

6 СОН, 4 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 6, ВЫПУСК 4

LAWYER HERALD

VOLUME 6, ISSUE 4

TOSHKENT-2024

Мундарижа

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

- 1. СУФИЕВА Дилафруз Улугбековна**
ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ В КАЧЕСТВЕ ОСНОВНОГО НАПРАВЛЕНИЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРЛАМЕНТАРИЕВ..... 8
- 2. АДЛКАРИЕВА Феруза Ходжимуратовна**
КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД ВАКОЛАТЛАРИНИНГ КЕНГАЙИШИ – ЗАМОНАВИЙ
КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР МАҲСУЛИ 15

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

- 3. МАСАДИКОВ Шерзодбек Махмудович**
СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА ПО ПРИЗНАНИЮ И ИСПОЛНЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ
АРБИТРАЖНЫХ РЕШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН 21
- 4. ТОШЕВ Зафар Бобокулович**
МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИНИНГ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ ВА
КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ 28
- 5. DENQANOV Raxmatilla Mirzaraxmat o'g'li**
TRANSCHEGARAVIY ELEKTRON TIJORATDA ISTEMOLCHILAR HUQUQLARI 34
- 6. TOSHKANOV Nurbek Bahriddinovich**
INTELLEKTUAL MULK OBYEKTLARIGA BO'LGAN HUQUQLARNI USTAV JAMG'ARMASIGA
ULUSH SIFATIDA KIRITISH: BUNI QANDAY AMALGA OSHIRISH MUMKIN?..... 40

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

- 7. НАБИРАЕВ Акмал Исматуллаевич**
АГРАР ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ СОҲАСИДА ҚОНУНЧИЛИК ИЖРОСИ УСТИДАН
НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИНИНГ РОЛИ... 48

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

- 8. ОТАЖОНОВ Абдоржон Анварович**
СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК ВА ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАРТИБГА
СОЛИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ 54
- 9. АЛИМОВ Гайбулла Алимович**
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ
ЖАРАЁНИДА ФУҚАРОЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ЧЕКЛАШНИНГ
КОНСТИТУЦИЯВИЙ ВА ҚОНУНИЙ АСОСЛАРИ 70

10. МИРЗАТИЛЛАЕВ Умид ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА ИНСПЕКТОР-ПСИХОЛОГЛАР ФАОЛИЯТИ ТУШУНЧАСИ ВА АҲАМИЯТИ.....	78
---	----

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

11. ГАФУРОВА Нозимахон Эльдаровна АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ И ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ ПРАВА НА ЗДОРОВЬЕ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА.....	85
12. USMANOVA Surayyo ANALYSES OF DEVELOPING COUNTRIES ON TOURISM SERVICES REGULATION UNDER THE GATS	96
13. БАБАЕВА Иродахон ОБЗОР И КЛАССИФИКАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПО ИЗМЕНЕНИЮ КЛИМАТА.....	105
14. АКБАРОВ Саидакбар ХАЛҚАРО ҲУҚУҚДА ҲАРБИЙ ЖИНОЯТЛАРНИНГ БЕЛГИЛАРИ.....	117

ҲУҚУҚ, ИННОВАЦИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

15. МЕЛИЕВ Худоёр Хуррамович ДАВЛАТ ХИЗМАТЛАРИ СОҲАСИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИ ҚЎЛЛАШНИНГ КОРРУПЦИЯНИ ОЛДИНИ ОЛИШГА АҲАМИЯТИ	125
---	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

АКБАРОВ Саидакбар

Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва
қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича
вакил девони етакчи инспектори
E-mail: akbarov3700@mail.ru

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚДА ҲАРБИЙ ЖИНОЯТЛАРНИНГ БЕЛГИЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): АКБАРОВ С. Халқаро ҳуқуқда ҳарбий жиноятларнинг белгилари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 6 (2024), Б. 117-116.

 6 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2024-6-14>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ҳарбий жиноятларнинг белгилари ва уларнинг мазмуни таҳлил қилинади. Халқаро ҳуқуқда қилмиш жиноят сифатида баҳолаш учун унинг объектив (қилмиш тавсифи, оқибатлари, вақти, жойи, содир этиш усули ва ҳ.к.) ва субъектив (айбдорлик, мотив, мақсад) белгиларининг йиғиндисини аниқлаш талаб этилади. Шунингдек мақолада ҳарбий жиноятларнинг белгилари қаторида қуйидагилар муҳокама қилинган: 1) қилмишнинг жаҳон ҳуқуқий тартиби, жаҳон ҳамжамияти ва халқаро ҳуқуқ нормалари билан ҳимоя қилинадиган қадриятлар ва манфаатлар учун хавfli бўлиши; 2) ҳуқуққа хилофлик, яъни қилмиш ёки унинг оқибатларини юридик нормада жинойий қилмиш сифатида белгиланиши; 3) айблилик; 4) жазога сазоворлик.

Таянч сўзлар: халқаро ҳуқуқ, ҳарбий жиноятлар, жиноят таркиби, ҳарбий жиноятларнинг белгилари, ижтимоий хавfliлик, ҳуқуққа хилофлик, айблилик, жазога сазоворлик.

АКБАРОВ Саидакбар

Ведущий инспектор аппарата Уполномоченного при
Президенте Республики Узбекистан по защите прав и законных интересов
субъектов предпринимательства
E-mail: akbarov3700@mail.ru

ПРИЗНАКИ ВОЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются признаки военных преступлений и их содержание. Для оценки деяния как преступления в международном праве требуется определить совокупность его объективных (описание деяния, последствия, время, место, способ совершения и т.д.) и субъективных (вина, мотив, цель) признаков. В статье также обсуждаются следующие признаки военных преступлений: 1) опасность деяния для ценностей и

интересов, охраняемых мировым правовым порядком, мировым сообществом и нормами международного права; 2) противоправность, то есть определение деяния или его последствий в качестве преступного деяния в юридической норме; 3) виновность; 4) наказуемость.

Ключевые слова: международное право, военные преступления, состав преступления, признаки военных преступлений, общественная опасность, противоправность, виновность, наказуемость.

AKBAROV Saidakbar

Commissioner under the President of the Republic of Uzbekistan for the protection of the rights and legitimate interests of business entities

E-mail: akbarov3700@mail.ru

SIGNS OF WAR CRIMES IN INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT

The article analyzes the signs of war crimes and their content. To evaluate an act as a crime in international law, it is necessary to determine the totality of its objective (description of the act, consequences, time, place, method of its commission, etc.) and subjective (guilt, motive, purpose) signs. The article also discusses the following signs of war crimes: 1) the danger of the act to values and interests protected by the world legal order, the world community and the norms of international law; 2) illegality, that is, the determination of the act or its consequences as a criminal act in the legal norm; 3) guilt; 4) punishability.

Keywords: international law, war crimes, crime composition, signs of war crimes, public danger, illegality, guilt, punishability.

Ҳарбий жиноятларнинг белгилари ҳуқуқий нормаларда ҳамда улар билан боғлиқ ишларни кўриб чиқишда халқаро жиноий одил судлов институтларининг якуний қарорларида ўз аксини топади. Халқаро ҳуқуқнинг шартномавий манбаларида мавжуд бўлган, ҳарбий жиноятлар белгиларини кўрсатувчи ҳуқуқий нормалар, биринчидан, амалда *nullum crimen sine lege* (қонунда назарда тутилмаган қилмиш, жиноят ҳисобланмайди) тамойилининг бажарилишини таъминлайди ва, иккинчидан, содир этилган қилмишни тўғри квалификация қилиш ҳамда жиноий жавобгарликни белгилаш учун зарурдир.

Жиноят ҳуқуқи назариясида муайян қилмишни жиноят деб баҳолашга имкон берадиган белгилар йиғиндисига жиноят таркиби [19. Б. 145], деб аталади. Гарчи, баъзи муаллифлар жиноят инсон хулқ-атворини ифодаласа, жиноят таркиби унинг таркибий қисмлари ва элементларини ажратиб кўрсатиш орқали уни қонуний тавсифлаш усули [22. В. 138] эканлигига эътибор қаратадилар.

Халқаро ҳуқуқда “жиноят таркиби” категорияси ўз моҳиятининг асосий вазифасини йўқотмаган ҳолда, муайян ўзига хосликка эга бўлади. Яъни, у биринчидан, халқаро жиноятларнинг, хусусан, ҳарбий жиноятларнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, турли миллий-ҳуқуқий тизимларда жиноят-ҳуқуқий категорияларни талқин қилишдаги фарқларни, ушбу тизимларнинг халқаро ҳуқуқнинг тегишли нормаларини ишлаб чиқиш, уларни шарҳлаш ва қўллашга ўз таъсирини ўтказди.

Ўз навбатида, жиноят таркиби объектив ва субъектив белгилар йиғиндисидан иборат бўлади, бироқ Англия, АҚШ ва умумий ҳуқуқ тизимининг бошқа мамлакатлари жиноят ҳуқуқида жиноят таркиби икки элементли бўлиб, фақат жиноий қилмиш (*actus reus*) ва айбли муносабатни (*mens rea*) назарда тутди. Ушбу белгиларнинг талқини, уларни жиноят қонунчилигида ифодалаш ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида талқин этишга ёндашувлар континентал ҳуқуқ тизими мамлакатларидаги ёндашувдан сезиларли

даражада фарқ қилади [12. С. 58; 13. С. 1198].

Адабиётларда Халқаро жинойт судининг Рим статутида акс эттирилган халқаро жинойт ҳуқуқининг мустақиллиги, унинг тизимини ҳам умумий, ҳам континентал ҳуқуқ доктриналарини ҳисобга олган ҳолда ўз асосига халқаро ҳуқуқнинг жинойтларни баҳолашнинг махсус концепциясига эътибор қаратишади [21. С. 25; 6; Р. 385; 10]. Шу билан бирга, халқаро жинойт одил судлов институтлари амалиётида кўпинча миллий ҳуқуқда ишлаб чиқилган юридик конструкциялардан фойдаланилади, бунда судьялар таркибини ҳисобга олган ҳолда, умумий ҳуқуқ тизими мамлакатларида ишлаб чиқилган ҳуқуқий нормаларга, шу жумладан, прецедентга мурожаат қилиш устунлик қилади. Бинобарин, турли ҳуқуқий тизимларда жинойт таркиби белгилари талқинидаги терминологик фарқлар халқаро жинойт ҳуқуқи бўйича жинойт жавобгарликни келтириб чиқарувчи жинойт қилмишнинг моҳияти, тизимли белгиларини эътиборсиз қолдиришга олиб келмаслиги керак.

Айни пайтда, халқаро ҳуқуқда жинойт таркиби тушунчасининг таҳлили қилмишни жинойт сифатида белгилаш учун қуйидаги белгилар мавжудлигини аниқлашни тақозо этади, яъни: 1) қилмишнинг жаҳон ҳуқуқ-тартиби, умуман жаҳон ҳамжамияти учун ёки умуман халқаро ҳуқуқ тизими томонидан қўриқланадиган манфаатлар учун хавфлилиги; 2) халқаро ҳуқуқ нормалари талабларини бузиши; 3) айблилик ва 4) жазонинг муқаррарлиги. Ушбу қондани инobatга олган ҳолда, халқаро ҳуқуқда ҳарбий жинойтларнинг таркиби “халқаро ҳуқуқ нормаларида белгиланган, қилмишни ҳарбий жинойт сифатида тавсифловчи объектив ва субъектив белгиларининг йиғиндиси” сифатида таърифланади. Хусусан, бу борада, Д. Облакулов ва И. Мустановларнинг ёзишича, халқаро ҳуқуқ нормаларига бўйича жинойт таркибининг тузилиши жинойт ҳуқуқи назариясида умумий қабул қилинган жинойт таркибининг тузилишига (объект, объектив томон, субъект, субъектив томон) мос келади [11. В. 45]. Ҳолбуки бунда эътиборга олиш зарурки, давлат ички жинойт ҳуқуқидан фарқли ўлароқ, халқаро жинойт ҳуқуқида жинойтлар субъектлари сифатида нафақат жисмоний шахслар, балки давлатлар ҳам, баъзи ҳолатларда юридик шахслар ҳам жавобгар бўлиши мумкин. Бунда давлат учун фақат халқаро жинойт содир этилгандагина жавобгарлик юклатилиши мумкин.

Таъкидлаш керакки, ҳарбий жинойтларнинг ижтимоий хавфи юқори бўлганлиги сабабли, халқаро ҳуқуқ нормаларида “жиддий” ва “жаҳон ҳамжамиятини ташвишга соладиган” деб таснифланиши бежиз эмас. Шу боис, жинойтларнинг ушбу белгилари ХЖС Рим Статути 5-моддасида, шунингдек унинг Муқаддимасида ҳам кўрсатилган. Умуман олганда, халқаро жинойтлар учун юқорида кўрсатилган белгилар билан бир қаторда, бундай қилмиш учун жинойт жавобгарликка тортиш халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ амалга оширилишини ҳисобга олиш керак.

Шу билан бирга, халқаро ҳуқуқ бўйича жинойт жавобгарликни келтириб чиқарадиган ҳарбий жинойтларнинг ўзига хос хусусиятлари уларни нафақат бошқа жинойтлар (шу жумладан, тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жинойтлар) билан чегаралаш имконини беради, балки ўз навбатида, ушбу чегаралашни амалга ошириш имконини берувчи, айнан уларга хос бўлган бир қатор махсус белгиларни ажратиш кўрсатиш имконини беради. Ушбу белгиларни замонавий халқаро ҳуқуқ нормаларида акс эттирилишини ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқамиз. Бунда ушбу нормаларни халқаро жинойт судлов органлари томонидан аниқлаштириш амалиёти, шунингдек, уларнинг доктринал талқинини эътиборга оламиз.

1. Бажариш шартлари. Ҳарбий жинойтлар қуролли тўқнашувлар пайтида содир этилади ва ушбу тўқнашувлар билан боғлиқ бўлади. Бироқ адабиётларда бундан бошқачароқ фикрлар ҳам билдирилади. Масалан, А.В. Берко ва А.Г. Кибалникларнинг ҳақли равишда таъкидлашларича, ҳарбий жинойт аломатлари мавжуд қилмишлар қуролли можаро билан боғлиқ бўлмаган ҳолда содир этилган бўлса, улар тегишли умумжинойт жинойт сифатида квалификация қилиниши лозим [3. С. 21]. Бошқа томондан, қуролли тўқнашув доирасида содир этиладиган ва халқаро ҳуқуқ нормаларида тўғридан-тўғри

кўрсатилган умумий жиноий қилмишлар, агар уларни қуролли тўқнашувдан ташқарида содир этганлик учун жавобгарлик халқаро ҳуқуқда ҳам белгиланган бўлса, улар устувор равишда ҳарбий жиноятлар сифатида баҳоланади (масалан, қийноққа солиш, гаровга олиш, жинсий зўравонлик ва бошқ.) [3. С. 23]. Ҳолбуки, кўриб чиқиладиган қилмишлар тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши содир этилиши учун қуролли тўқнашув шарт бўлмаган бошқа жиноятлардан, шунингдек, объектив жиҳатдан бир қатор ҳарбий жиноятларга ўхшаш бўлган жиноятлардан ажралиб туради. “Контекстуал” деб номланадиган ушбу хусусият, умуман олганда, халқаро гуманитар ҳуқуқнинг уруш олиб боришнинг тақиқланган воситалари ва усуллари тавсифловчи қоидалари мазмунидан халқаро жиноий судлов органларининг уставларида (Нюрнберг Халқаро ҳарбий Трибунали Низомининг 6-моддасида ҳарбий жиноятлар “уруш қонунлари ва урф-одатларини бузиш” деб таърифланган) келтирилган ҳарбий жиноятлар тавсифидан келиб чиқиши мумкин.

Ўз навбатида, ХЖС ўз қарорларидан бирида ушбу масала бўйича қуйидаги позицияни шакллантирган: “Тегишли қилмиш қуролли можаро билан етарли даражада чамбарчас боғлиқми ёки йўқми, деган масалани ҳал қилишда, судлар қуйидаги фактларни ҳисобга олиши мумкин: жиноятни содир этган шахснинг комбатант эканлиги; жабрланувчининг комбатант эмаслиги; жабрланувчининг можарода қарама-қарши томонда бўлганлиги; қилмишнинг ҳарбий кампаниянинг якуний мақсадига хизмат қилиши мумкинлиги; жиноятнинг расмий ваколатлар доирасида содир этилганлиги” [16]. Шунингдек, “Халқаро жиноий трибуналлар ҳам қуролли можаро ва унинг давомида содир этилган қилмиш ўртасида ўзаро боғлиқликни аниқлаш зарурлигини назарда тутди. Масалан, Руанда бўйича халқаро жиноий трибунал қарорларидан бирида таъкидланганидек, “ҳарбий кўмондонлик сифатида ҳам, бу сифатда ҳам қуролли можарога жалб қилинган барча даражадаги шахслар ... фақат улар ва қуролли можаро ўртасида алоқа ўрнатилган тақдирдагина ҳарбий жиноят содир этганлик учун жавобгарликка тортилиши мумкин ...” [20. Р. 67].

Шу билан бирга, жиноий одил судловнинг халқаро органлари амалиёти шунини кўрсатадики, кўриб чиқиладиган қилмишларни содир этганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш ва жазолаш учун улар фаол жанговар ҳаракатлар давомида ёки ушбу жанговар ҳаракатлар билан бевосита қамраб олинган ҳудудда содир этилиши талаб қилинмайди, чунки халқаро гуманитар ҳуқуқ можаро тарафларидан бирининг назорати остида бўлган бутун ҳудудда, ушбу ҳудуднинг қайси аниқ жойида жиноятлар содир этилишидан қатъи назар, амал қилишда давом этади. Халқаро жиноий трибуналларнинг бир қатор қарорлари [15] да баён этилган ушбу позицияни Делалич ва бошқаларнинг иши мисолида кўрсатиш мумкин, бу ерда собиқ Югославия бўйича халқаро трибунал ўзининг 1998 йил 16 ноябрдаги қарорида лагерь ҳудудида ушлаб турилган шахслар илгари қуролли можаро пайтида ҳибсга олинганини етарли [7], деб ҳисоблаган. Шу билан бирга, таърифлардан келиб чиқиб, баъзи ҳарбий жиноятлар фақат ҳарбий ҳаракатлар олиб бориладиган вақт ва макон билан бевосита боғлиқ ҳолда содир этилиши мумкин [5. С. 504].

Шуни ҳам назарда тутиш керакки, бир қатор ҳарбий жиноятлар давомли характерга эга бўлади. Ўз навбатида, давом этаётган ҳарбий жиноят муайян қилмиш таркибининг узлуксиз амалга оширилиши билан тавсифланади, жиноий қилмиш содир этилган пайтдан бошланади ва айбдорнинг жиноятни тўхтатишга қаратилган ҳаракати ёки унинг содир этилишига тўсқинлик қилувчи воқеалар содир этилиши билан тугайди. Давом этаётган ҳарбий жиноятлар умумий мақсадга йўналтирилган ва биргаликда ягона жиноятни ташкил этувчи бир қатор айнан бир хил жиноий ҳаракатларни ташкил этади; давом этаётган жиноятнинг бошланиши деб битта давом этаётган жиноят ҳаракатини (ҳаракатсизликни) ташкил этувчи бир нечта айнан бир хил ҳаракатлар орасидан биринчи ҳаракатни (ҳаракатсизликни) содир этиш, охириги жиноий ҳаракатни (ҳаракатсизликни) содир этиш пайти эса тамомлаш [1. С. 100–101] ҳисобланади.

2. Тажовузнинг йўналиши. Адабиётларда ҳарбий жиноятларнинг принципиал муҳим хусусияти шундан иборатки, у одатда кўп объектли бўлади, яъни бир вақтнинг ўзида бир

нечта бевосита объектларга зарар етказади. Ҳар қандай ҳарбий жиноят, биринчидан, қуроли тўқнашув олиб боришнинг халқаро ҳуқуқда белгиланган тартибига, иккинчидан, қуроли тўқнашув “доираси”га жалб этилган шахсларнинг (алоҳида шахснинг) халқаро ҳуқуқ билан ҳимояланадиган хавфсизлик манфаатларига тажовуз қилади [4. С. 34–36]. Шу боис, ҳарбий жиноятларнинг асосий объектларига қуйидагилар киради: халқаро ҳуқуқда белгиланган ҳарбий ҳаракатларни олиб бориш тартиби, ҳарбий асирлар ва тинч аҳолининг хавфсизлиги, босиб олинган давлатнинг миллий мулкни сақлаш, баъзи ҳолларда эса халқаро гуманитар ҳуқуқ билан ҳимояланадиган қуроли тўқнашув иштирокчиларининг манфаатлари [9. С. 8], уларнинг халқаро гуманитар ҳуқуқ томонидан тақиқланган ва қирғинлар келтириб чиқариши мумкин бўлган уруш олиб бориш воситалари ва усуллари қўллаш тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

3. Халқаро гуманитар ҳуқуқ томонидан ҳимояланган манфаатларни халқаро ҳуқуқ ёрдамида муҳофаза қилишда қоидабузарликнинг жиддий хусусияти ва унинг оқибатлари. Бундан келиб чиқадики, қуроли тўқнашувда қўлланиладиган халқаро ҳуқуқнинг ҳар қандай бузилиши ҳам ҳарбий жиноят сифатида баҳоланмаслиги мумкин. Хусусан, агар ҳарбий асирлар лагерининг бошлиғи интизомий жазолар ҳисобини юритмаса (бу айни пайтда Женева Конвенциясининг 96-моддаси талабларини бузиш ҳисобланади), уни ҳарбий жиноят сифатида баҳоламаслик керак [3. С. 17; 17. С. 97]. Бошқа бир мисол – комбатантнинг босиб олинган қишлоқда бир буханка нонни қўлга киритиши [5. С. 484], халқаро гуманитар ҳуқуқ манбаларидан бирида мустаҳкамланган, жумладан, хусусий мулк (бошқа хусусий, оилавий, диний қадриятлар билан бир қаторда) душман ҳудудини босиб олган армия томонидан ҳурмат қилиниши керак бўлган қоидаларга зид бўлишига қарамай, ҳар доим ҳам халқаро гуманитар ҳуқуқни жиддий бузиш даражасигача етмайди. Мазкур ҳолатнинг мезони қуроли можарони олиб боришда халқаро гуманитар ҳуқуқ билан қўриқланадиган манфаатлар бузилишининг хавфлилик даражаси ва характериға мос келиши керак.

Халқаро гуманитар ҳуқуқ манбалари бир вақтнинг ўзида халқаро ҳуқуқ нормаларининг манбалари бўлиб, халқаро қуроли тўқнашувни олиб бориш қоидаларининг бир қатор жиддий бузилишларига ишора қилади, шу билан бирга, 1949 йилги Женева конвенцияларига 1977 йилдаги I Қўшимча протокол ушбу халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларнинг жиддий бузилишларини айнан ҳарбий жиноятлар сифатида кўриб чиқади. Жиддий ҳуқуқбузарликлар билан бир қаторда ўз характери ва хавфлилик даражасига кўра ҳарбий жиноятлар ҳисобланмайдиган ва тегишли равишда интизомий ёки жиноий жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳуқуқбузарликлар ҳам содир этилиши мумкин.

Мадомики, жиддий ҳуқуқбузарликлар рўйхати I Женева конвенциясининг 50-моддасида, II Женева конвенциясининг 51-моддасида, III Женева конвенциясининг 130-моддасида, IV Женева конвенциясининг 147-моддасида келтирилган бўлиб, у конвенциядан-конвенцияга қараб ўзгариб туради, айрим жиддий ҳуқуқбузарликлар (қасддан одам ўлдириш, қийноққа солиш ёки ғайриинсоний муносабатда бўлиш, соғлиққа қасддан шикаст етказиш) ҳар бир жиноятда учрайди. Биринчи, иккинчи ва тўртинчи конвенциялар мол-мулкни йўқ қилиш ёки талон-торожликларни назарда тутати, учинчи ва тўртинчи конвенциялар, шунингдек, ҳомийлик қилинаётган шахсни қарши томоннинг қуроли кучларида хизмат қилишга мажбурлаш ва бундай шахсни холис ва нормал суд ишларини юритиш ҳуқуқидан маҳрум қилишни қайд қилади. Тўртинчи конвенция, шунингдек, ноқонуний депортация ёки кўчириш, ҳомийлик қилинаётган шахсни ноқонуний ҳибсга олиш ва гаровга олишни ҳам назарда тутати.

Бу ерда шуни таъкидлаш керакки, кўрсатилган ушбу рўйхатни тўлиқ деб бўлмайди, чунки, биринчидан, унинг доирасида уруш қонунлари ва урф-одатларининг кўплаб жиддий бузилишлари мавжуд бўлиб, уларни ҳарбий жиноятлар сифатида жиноий жавобгарликка тортиш зарурати баъзи халқаро шартномаларда ҳам назарда тутилган. Хусусан, бунда гап 1954 йилдаги Маданий бойликларни қуроли можаро ҳолатида ҳимоя

қилиш тўғрисидаги Гаага конвенциясининг 28-моддаси, Миналар, мина тузоқлари ва бошқа қурилмаларни қўллашни тақиқлаш ёки чеклаш тўғрисидаги протоколнинг 14-моддаси 2-банди (жуда кўп зарар етказадиган таъсирга эга деб ҳисобланиши мумкин бўлган оддий қуроолларнинг аниқтурларини қўллашни тақиқлаш ёки чеклаш тўғрисидаги конвенцияга II протокол, 1980 йил) ҳақида бормоқда. Иккинчидан, кўрсатилган рўйхатда халқаро қуроолли тўқнашувларда қўлланиладиган халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларининг жиддий бузилишлари келтирилган ва шунга мос равишда халқаро бўлмаган тусдаги қуроолли можароларни олиб бориш қоидаларини бузиш ҳолатлари қайд этилмаган. Ўз навбатида, бундай низоларни олиб боришни инсонпарварлаштириш масалаларига бевосита бағишланган 1949 йилги Женева конвенцияларига 1977 йилдаги II Қўшимча баённомада уларни олиб бориш қоидаларини бузганлик учун жавобгарликни белгилловчи ҳеч қандай нормалар белгиланмаган.

Натижада, у ёки бу ҳуқуқбузарликларнинг (шу жумладан, халқаро бўлмаган тусдаги қуроолли можарони олиб бориш жараёнида содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг) ҳарбий жиноят сифатида кўриб чиқилиши мумкинлиги масаласига ҳуқуқий аниқлик киритишга уринишлар халқаро ҳуқуқни қўлловчи томонидан жинойий жавобгарликнинг ҳуқуқий асосларини асослаш ёки тегишли ҳуқуқбузарликларни халқаро жинойий одил судлов органи уставига киритиш орқали ушбу рўйхатни кенгайтириш билан боғлиқ бўлади. Аммо, бизнингча 1991 йилдан бошлаб собиқ Югославия ҳудудида содир этилган халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилишлари учун масъул шахсларни судда таъқиб қилиш учун Халқаро трибунал Уставининг 3-моддаси таҳририга оид қоидаларни тўғри деб бўлмайди. Чунки, бу ерда тегишли равишда уруш қонунлари ва урф-одатларини бузиш ҳақида гап боради, бунда ушбу рўйхат тўлиқ эмаслиги таъкидланади. Мазкур ҳолатда, шубҳасиз, Халқаро трибунал Уставининг қайд этилган моддасининг таҳрири қонунийлик принципига, унинг энг муҳим таркибий қисмларига мос келмайди. Шу билан бирга, суд талқини моҳиятан халқаро ҳуқуқнинг асосий манбаи ролини ўйнайди. Бу эса, ўз навбатида, Трибуналнинг ўз ваколати доирасидан четга чиқишини (ҳуқуқий нормаларни яратиш эмас, балки суд таъқибини амалга ошириш) кўрсатади.

4. Субъектив томон хусусиятлари. Жиноятнинг субъектив томонини аниқлаш қилмишни жинойий деб эътироф этишнинг умум эътироф этилган шarti ҳисобланади. ХЖС Рим Статутида бир қатор асосий қоидалари келтирилган замонавий халқаро ҳуқуқ нуқтаи назаридан, тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятнинг (шу жумладан, ҳарбий жиноятнинг) субъектив томони қуйидагича тавсифланади: шахснинг қилмишни содир этиш нияти; шахснинг қилмиши натижасида ижтимоий хавфли оқибатлар юз беришини англаши (ёки бу оқибатни келтириб чиқариш нияти бўлиши). Бошқача айтганда, ушбу жиноятларнинг субъектив томони қилмишга нисбатан тўғри қасд билан, оқибатларга нисбатан эса ҳам тўғри ҳам эгри қасд билан тавсифланади.

Бунда, ХЖСнинг Рим статути нуқтаи назаридан ҳарбий жиноятларнинг субъектив томонини, шунингдек, унинг ривожланиши учун қабул қилинган жиноят элементларини тавсифлар эканмиз, унда қуйидагиларни назарда тутиш лозим: биринчидан, ҳарбий жиноят тури ва унинг объектив томонининг шарт-шароитларига, унга тажовуз қилишнинг аниқ объектига қараб, субъектив томон элементларининг тўплами ўзгариши мумкин, бажарувчининг айби қилмиш ва унинг оқибатларига нисбатан турли хил шаклларда бўлиши мумкин, айрим ҳолларда субъектив томон муайян мақсадни ҳам ўз ичига олади; иккинчидан, ҳарбий жиноятни содир этган шахс жиноят қурбонларининг ҳимояланган мақомини кўрсатувчи ҳақиқий ҳолатларни англаши керак; учинчидан, ҳар қандай ҳолатда ижрочининг қуроолли можаронинг мавжудлигини англашига оид қўшимча мантиқий элемент талаб этилади.

Бинобарин, доктринада ҳарбий жиноятларнинг турли таркибларида қасднинг турли шаклларига эътибор қаратилганлигини таъкидлаш лозим. Хусусан, уруш қонунлари ва урф-одатлари соҳасидаги британиялик эксперт А.П.В. Рожерс халқаро шартномаларнинг жиддий қоидабузарликларга оид нормаларида кўпинча “қасддан қилинадиган” жинойий ниятлар мавжудлиги билан изоҳлайди [18. С. 358]. Бундан ташқари, жиноят таркиби

элементларида ҳам бажарувчининг айб шакллари ва субъектив томоннинг бошқа белгиларини кўрсатишга турлича ёндашувларни учратиш мумкин. Хусусан, қуролли тўқнашув жараёнида тинч аҳолига ҳужум қилиш кўринишидаги ҳарбий жиноят элементига бажарувчининг тинч аҳолини ёки ҳарбий ҳаракатларда бевосита иштирок этмаётган айрим фуқаро шахсларни ҳужум объекти сифатида танлашга қаратилган нияти киритилган. Маъносига кўра шунга ўхшаш элемент айрим ҳарбий жиноятларнинг элементларини тавсифлашда мавжуд бўлади (хусусан, фуқаролик объектларига ҳужум қилиш; инсонпарварлик ёрдами кўрсатишда ёки тинчликни сақлаш миссиясида иштирок этаётган ходимларга ёки объектларга ҳужум қилиш); баъзи ҳолларда бажарувчининг жинойий нияти, унга тўғридан-тўғри кўрсатмалар бўлмаганда ҳам шаклланиши мумкин, яъни бундай вазиятда бажарувчининг қилмиши тақиқланган хусусияти ва унинг эҳтимолий жиддий оқибатлари тўғрисида оддиндан билган ҳолда ижтимоий хавfli қилмишларнинг содир этганлиги билан изоҳланади (масалан, жинсий зўравонлик қилиш, асирларни қийнаш ва б.). Шу боисдан, бу борада А.Г. Кибалникнинг асосли равишда таъкидлашича, халқаро ҳуқуқда эҳтиётсизлик айби фавқулодда ҳодиса бўлиб, уруш олиб боришнинг тақиқланган воситалари ва усулларини ҳар қандай қўллаш фақат тўғри қасд билан содир этилиши мумкин [8. С. 32; 1. С. 102; 2. С. 47].

Кўриб чиқиладиган жинойий қилмишларнинг субъекти масаласига келсак, қуйидагиларни таъкидлаш лозим. Амалиётда ҳарбий жиноятлар кўпинча можаро томонларидан бирининг комбатантлари, давлат хизматчилари ёки бошқа вакиллари томонидан содир этилишига қарамасдан, амалдаги халқаро ҳуқуқ нормалари нуқтаи назаридан, ҳарбий жиноятнинг умумий субъекти (умуман тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар каби), юқорида таъкидланганидек, ҳар қандай ақли расо ва белгиланган ёшга етган жисмоний шахс бўлиши мумкин. Бундан ташқари, махсус субъектлар (қўл остидагиларга қўмондонлик қилиш ва уларнинг ҳаракатларини назорат қилиш вазифаси юклатилган командирлар ва бошқа шахслар) томонидан ҳам ҳарбий жиноятлар содир этилиши мумкин.

Таъкидлаш керакки, ХЖС Рим Статути (26-модда) юрисдикциясига кўра (шу жумладан, ҳарбий жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича), жавобгарлик 18 ёшга тўлган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкинлигини назарда тутди. Шунингдек, жисмоний шахсларнинг жавобгарлиги масаласи Нюрнберг Ҳарбий трибунал устави доирасида кўриладиган иш давомида ва унинг натижасида принцип сифатида тасдиқланган; кейинчалик ушбу принцип замонавий халқаро ҳуқуқнинг бир қатор манбаларида (хусусан, ХЖС Рим Статутининг 25-моддасида) қайд этилган. Ўз навбатида, халқаро жинойий одил судлов органларининг қарорларида агар оқибат ва қуролли тўқнашувлар ўртасида сабабий боғлиқлик аниқланган ҳолларда “ҳарбий қўмондонлик сифатида ҳам, ҳарбий қўмондонлик бўлмаган қуролли тўқнашувга жалб қилинган барча даражадаги шахслар ... ҳарбий жиноят содир этганлик учун жавобгарликка тортилиши мумкин” [14; 8. С. 34].

Хулоса қилганда, ҳарбий жиноятлар қуролли можаролар пайтида ва у билан боғлиқ ҳолда содир этилади, тажовуз қуролли тўқнашув олиб боришнинг халқаро ҳуқуқда белгиланган тартибига ва халқаро ҳуқуқ билан қўриқладиган хавфсизлик манфаатларига қаратилган бўлади ва халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилиши сифатида қаралади ҳамда бир вақтнинг ўзида халқаро ҳуқуқ нормалари билан муҳофаза қилинадиган бир нечта объектларга зарар етказди. Ҳарбий жиноятларни содир этганлик учун жинойий жавобгарликка тортиш ва жазолаш учун улар фаол жанговар ҳаракатлар давомида ёки ушбу жанговар ҳаракатлар билан бевосита қамраб олинган ҳудудда содир этилишини талаб қилмайди, чунки халқаро гуманитар ҳуқуқ можаро тарафларидан бирининг назорати остида бўлган ҳудудда, ушбу ҳудуднинг қайси аниқ жойида жиноятлар содир этилишидан қатъи назар, амал қилади.

Ҳарбий жиноятларнинг субъектив томондан жиноятлар қасддан содир этилади, бунда шахснинг қилмиши натижасида ижтимоий хавfli оқибатлар юз беришини англайди (ёки бу оқибатни келтириб чиқариш нияти бўлади). Жиноят субъекти 18

ёшга тўлган жисмоний шахслар билан бирга, давлатлар ҳам, баъзи ҳолатларда юридик шахслар ҳам бўлиши мумкин. Бунда давлатлар фақат ҳалқаро жинойт содир этилганлик факти аниқланган тақдирда келиб чиқади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Адельханян Р.А. Военные преступления в современном праве. – М., 2006. – 320 с.
2. Белый И.Ю. Международное преследование за военные преступления: Правовые и процессуальные аспекты. – М., 2004. – С. 44–49.
3. Берко А.В. Кибальник А.Г. Применение запрещенных средств и методов ведения войны. – Ставрополь, 2002. – С. 15–21.
4. Берко А.В. Уголовная ответственность за применение запрещенных средств и методов ведения войны. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2002. – С. 34–36.
5. Верле Г. Принципы международного уголовного права. Учебник /пер. с англ. С.В. Саяпина. – М., 2011. – 910 с.
6. Card, Cross and Jones. Introduction to Criminal Law. 1998. – 587 p.
7. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Prosecutor v. Delalic et al. (“Celibici”), Case N IT-96-21-T. Trial Judgment. 1998. 16 November. § 478–479
8. Кибалник А. Военные преступления в решениях международных трибуналов по Руанде и бывшей Югославии // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 31–37.
9. Маликов Д.С. Использование понятийного аппарата и норм международного гуманитарного права при квалификации военных преступлений // Международное уголовное право и международная юстиция. – 2013. – № 5. – С. 5–9.
10. Michael S. Moore, Act And Crime: The philosophy of action and its implications for criminal Law (1993).
11. Oblakulov D., Mustanov I. Xalqaro jinoyat huquqi // Monografiya. TDYUI. – Toshkent “Adolat” 2013. – 188 b.
12. Петров А.В. Преступление по уголовному праву США // Законность. – 2014. – № 6. – С. 56–61.
13. Полянский Е.Ю. Теория состава преступления в уголовном праве США: ключевые позиции и основные недостатки // Lex russica. – 2013. – № 11. – С. 1191–1204.
14. Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana. Case N ICTR-95-1. 21 май 1999.
15. Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Gagovic and others (“Foca” case), Case N IT-96-23 and 23/1-T. Trial Judgment. 2001. 22 February. § 57, 407.
16. Prosecutor v. Katanga and Ngudiolo Chui, ХЖСнинг (Дастлабки иш юритиш палатаси) 2008 йил 30 сентябрдаги ҳал қилув қарори, 382-абзаци.
17. Ратнер С.Р. Категории военных преступлений // Военные преступления. Это надо знать всем / Под ред. Ю.М. Колосова. – М., 2001. – С. 72–102.
18. Рожерс А.П.В. Преднамеренность // Военные преступления. Это нужно знать всем / под ред. Ю.М. Колосова. – М., 2001. – С. 324–362.
19. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жинойт кодексига шарҳлар. Умумий қисм. Т.1. – Тошкент: «Yuridik adabiyotlar publish», 2024. – 784 б.
20. Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The experience of international and national courts /ed. By G. Kirk McDonald, O. Swaak-Goldman. – The Hague-Boston. 2000. – P. 58–72.
21. Сулейманова С.Т. Признаки преступления по уголовному законодательству Канады // Международное уголовное право и международная юстиция. – 2014. – № 2. – С. 22–26.
22. Xudaykulov F.X. Jinoyat tarkibi obyektiv tomonining zaruriy va fakultativ belgilari. Monografiya // Mas’ul muharrir: yu.f.d., professor Q.R. Abdurasulova. – Toshkent: “Lesson Press” nashiyoti. 2023. – 310 b.